

A MALÁJI SZULTÁN HÁREMÉTŐL A CSEKA BÖRTÖNÉIG.

Egy brit ügyvivő emlékiratai.

Irta: *Ferenczy Valér.*

R. H. Bruce Lockhart ismert egyéniség szigethazájában, könyve, «Memoirs of a British Agent» rendkívüli feltűnést keltett, két év leforgása alatt 11 kiadást ért el s szerzőjét neves íróvá avatta. Nálunk azoknál, akik hallottak már erről az Angliában nagyhatású könyvről, a cím némi félreértést keltett, amennyiben t. i. «agent» az angolban tényleg többfélélt is jelent s így tévesen azt hitték, ügynökről, vagyis kémről van szó s címe után az újabb divatba jött emlékiratokhoz sorolták, melyeket a világháború különféle kémei látták jónak megírni. Épp az utóbbi években egymást érték az ilyen kémhistóriák, így a német Ernsté, aki hazájában igyekezett önmagát a feledés homályából kimenteni azzal, hogy leírta, hogyan kémkedett Angliában a világháború alatt, hogyan vált — állítólag — okozójává annak a híres esetnek, amikor a Kitchener lordot Oroszországba vivő Hampshire hadihajót ismeretlen tettesek elsüllyesztették. Jellemző az angol könyvkiadási viszonyokra, hogy Ernst könyvét angol fordításban is kiadták, anélkül azonban, hogy az angol kiadó szavatosságot vállalt volna a hajdani ellenséges kém állításainak hitelességéért.

Lockhart könyve azonban gyökeresen más, mint ahogy szerzője is egészen más kaliberű egyéniség. Tehetséges, finom műveltségű író, akit a sors oly helyre állított a világháború alatt, ahol valóban megvolt minden alkalm a világra sorsdöntő eseményeket ismeretlen mozzanatainkban, indító okaikban, a kulisszák mögül szemlélni, sőt olykor bizonyos mértékig beléjük is avatkozni. Ha ily ember írja meg tapasztalatait, joggal számíthat érdeklődésre, különösen ha őszinteségéről meg tudja győzni az olvasót. Erre pedig misem alkalmasabb, mint a közvetlen, igénytelen, nagyképűségtől mentes hang, melyben Lockhart elbeszéli élete folyását, továbbá ezenfelül az, hogy önmagát nem kíméli, csaknem Jean-Jacques Rousseau-i nyíltsággal számol be olyan tetteiről, amelyeket maga is szégyel, sőt lerántja a leplet itt-ott olyasmiről, amit módjában volna mentegetni, szépítgetni.

E nem mindennapi önéletrajz írója ma kb. 50 éves. Skót polgári család sarja, apja középiskolai tanár, rokonságában csaknem mindenki nagy sportember; a szerző nem mulasztja el megemlíteni, hogy anyjának fivérei mind ismert skót atléták voltak. Ő maga is csak a sportért lelkesedett, amióta csak emlékszik; apja, szigorú kálvinista, gyakran megverte, mert vasárnap is fociballozott, később pedig fia szellemi előmenetelét féltette a túlzott sportszenvedélytől és, jól ismerve az angol iskolákat, inkább Berlinbe küldte tanulni. Lockhart könyvében hálával emlékezik egyik berlini tanáráról, aki megtanította szellemi önfegyelmzésre, munkára, «az egyetlen ember, akinek rám gyakorolt hatása mindenképen csak jótékony volt.» A fiú a kontinensen oly mérvű nyelvismeretekre tett szert, amelyek a szigetországban kivételeseknek számítanak; ez később sorsdöntő volt rá nézve, amikor a konzuli

pályára lépett. Előbb azonban még volt egy-két intermezzo: hazakerülve, rokonai közt az üzletemberek akkor nagy izgalomban voltak a maláji földrészen lábrakapott gumihossz miatt, a fiatalembert egy gazdag — és még jobban gazdagodni igyekvő — nagybátyja kivitte magával a maláji szigetekre, ahol nyomban belekerült a gyarmati ültetvényes életbe.

Kelet-India.

Valóban regényes a könyvnek ez a része: a fiú, aki sport és tanulás közt még nem igen ért rá nőkre gondolni (ne feledjük, hogy a brit szigetlakók általában későn serdülnek), egy csapásra belekerült a bújá délövi atmoszférába, ahol a brit gyarmatosok puritanizmusa, mint számtalan elbeszélésből tudjuk, nagyon is könnyen föl szokott engedni. Lockhart valami a kultúrától egészen távoleső helyen, az őserdő ölén él mint ültetvényes, borzongató érzések közt teszi meg az utat kerékpárján, amikor valami társasösszejövetel vagy footballmatch után éjjel megy haza ültetvényére s hallja a tigrisek s egyéb fenevadak üvöltését; egyebekben azonban éli a gyarmatos komplikátlan, kellemes életét mindaddig, míg bele nem habarodik egy bennszülött mohammedán fejedelem ifjú nejébe, akit nagy ügyel-bajjal megszöktet. Így kényes helyzetbe kerül a bennszülött lakossággal szemben s ráadásul a nyakába vett egy primitív nőt, aki egész nap rogyásig játszatja grammofonon a legelcsépelt slágereket s ezzel keserves próbára teszi a fiút, aki közben még súlyosan megbetegszik maláriában és végül vert hadként utazik vissza hazájába. Itt, nagynehezen felgyógyulva, író szeretne lenni, irogat is egyet-mást, apja azonban erőlteti a gyakorlati pályát, a fiatalember nagy előkészületek után leteszi a konzuli vizsgát s a londoni minisztériumban kapja meg első szerény beosztását. Fagyos szigetlakói szokás szerint eleinte senki se áll szóba vele kollégái közül — ne feledjük, hogy az angolszász népek nem ismerik a bemutatkozás nálunk elengedhetetlen formáját —, végül azonban mégis csak megindul az ismerkedés, barátkozás, sőt hamarosan oly meleg viszonyba kerül egyik fiatal társával, hogy hivatalos óra alatt olvassa fel neki novelláit, amelyek mind maláji miliőben játszódnak. Épp amikor az egyik novellában egy katolikus misszionáriusról van szó (Lockhart a továbbiakban jelzi, hogy nagy vonzóerőt gyakorolt rá a katolicizmus), betoppan egy felettese, aki történetesen ugyancsak erős katolikus szimpátiákkal bírt s akinek fülét megütötte a «katolikus» szó a felolvasásban. Így nemcsak nem vették tőle rossz néven a hivatalos idő ekkénti felhasználását, de főnöke szívébe zárta, jó beosztást adott neki s végül elérte számára azt, hogy mindjárt elsőízben, amikor külföldre küldték, nem valami távol eső világrészre száműzték, mint ahogy a fiatal konzuljelöltekkel történni szokott, hanem Moszkvába. Így ifjú irodalmi kísérletei, melyeket a szerkesztőségek egyre-másra küldözgettek neki vissza, nem a remélt módon ugyan, de mégis meghozták a szerencsését, elindítva egy gyors és ragyogó, de, mint később maga az író árulja el nekünk, nem nagyon dicső véget ért ügyvivői pályát.

Moszkva.

Lockhart 12-ben kerül Moszkvába, a háborúelőtti cári világ e korrupciópontjába, mint alkonzul. Főnökével együtt egy túlon túl szerény konzulátusi hivatalban tanyázik, mely egyben a szűkösen dotált konzul lakása s; ha a cseléd nincs otthon, gyakran az alkonzul nyit ajtót. Ez az állapoti megmarad mindaddig, míg egy ízben egy befolyásos angol látogató fel nem

háborodik rajta : «inkább W. C. mint konzulátus», jegyzi meg s Londonba visszatérve, befolyását latba veti e fontos hivatal illőbb berendezése érdekében. Az angol külügyi kormányzat lomposága, nemtörődömsége okozta e hiányt, mint ahogy a továbbiakban is számtalan esetben derül ki a könyv folyamán, milyen fejtellenül, hebehurgyán, tájékozatlanul intéztek még százszor fontosabb ügyeket is a brit kormány minisztériumai; a szerző nem támad, csak tényeket állapít meg, melyek ebben a színben tüntetik fel a «Whitehall»-t, ahol a külügyminisztérium székel. Egyebekben a fiatal alkonzul jól él, nyomban belekerül a fényűző moszkvai élet sodrába, hamar kedveltté válik az orosz társaságban; közben a focit is hanyagolja el, de hamar megszokja a hangulatos, némiképp a mi mulatozásainkra emlékeztető éjjelezéseket s nem mulasztja el leírni azokat a nyugatibb fogalmak szerint hihetetlen évészeteket, amelyekről a cári orosz világ joggal hirhedt volt.

Ez a léha, a holnappal nem törődő orosz úri életmód még a háború kitörése után is alig változik; amint a könyv oldalain olvassuk a szerző egyéni életének igénytelen leírását, kiérezzük belőle a léha dőzsölésnek, nemtörődömségnek azt a légkörét, mely a cári uralom kapkodó deszpotizmusa mellett oly sokat tett az orosz forradalom előkészítésére. Közben a brit külképviseletnek legnagyobb gondja, legfőbb teendője a szövetségi viszony ápolása; a háború alatt, de már előtte is lépten-nyomon jönnek látogatóba mindenféle angol küldöttségek, főrangú katonák, tengerészek, polgári, sőt egyházi méltóságok, akiknek persze számtalan unalmas orosz szónoklatot kell végighallgatniok és gyomrukat nagyon is próbára-tevő, gargantuai lakomákat végig enniök-inniök. Sok apró epizódot fényes humorral ír le a szerző, így azt, amikor néhány angol főpap is részt vesz egy ilyen antant-barátkozó hivatalos látogatáson s a végén, a búcsúbankett után, az egész társaság hálókocsiban utazik hazafelé, amidőn egy állomáson testületileg kivonul az orosz pópáság, hogy az angol kollégákat átutaztukban üdvözölje. A kalauz nagy zavarban van, végre felkölti az angol társaság egyik tagját, aki jól tud oroszul, ez pedig kidugja a fejét az ablakon s hamisítatlan oroszszággal ekként szól a várakozókhoz : «Menjetekek békén, ó pópák! Az angol püspökök alusznak».

Miközben Moszkva mulat, a fronton egyre borzalmasabbá válik a helyzet; 17-ben egyszerre csak kiűt a Kerenszki-forradalom. Lockhart ennek összes szereplőivel már előbb igen közeli, szívélyes érintkezésbe, sőt baráti viszonyba került; ő, mint a brit érdekek hivatalos képviselője, állásánál fogva tartozik előmozdítani Kerenszkiék törekvését arra nézve, hogy a háborút folytassák, hogy a frontokat tűzön-vizen tartsák; de mint a helyzet alapos ismerője, már látja, hogy ez nem fog menni. Az egyre gyorsabb ütemben rohanó események sodrából hirtelen kiragadja egy váratlan fordulat. Lockhart nős volt, de házassága nem volt szerencsés; a fiatal konzul beleszeretett egy moszkvai zsidónőbe s a viszony annyi szóbeszédre ad okot, hogy a Szentpéterváron székelő brit nagykövet barátságosan meginti: gondoljon állására, gondoljon a hazája iránti kötelességére! szakítson a nővel! Az alkonzul kezét ad rá, de hamarosan megszegi ígéretét; erre «idegeinek kimerültsége miatt» szabadságot kér.

Mit gondolt London Leninről.

Azt tartják, az ügyes ember felfelé bukik. A csúfos menesztés nem vált hátrányára Lockhartnak; nyomban belekerült a magas politikába, az államférfiaknak Londonban akkor épp nagyban főtt a fejük a közben Oroszország-

ban uralomra jutott bolsevizmus miatt. A fiatal alkonzul, aki «a túlhajtott munkától kimerülve», jól megérdemelt szabadságára jött haza, nyomban megnyeri a vezető államférfiak érdeklődését; Steel-Maitland, a most nemrég elhalt konzervatív pártvezér, vendégül hívta előkelő West End-beli házába; névleg a külkereskedelmi hivatalhoz kapott beosztást, melynek Steel-Maitland a feje, de az elegáns londoni házban most nem külkereskedelemtől van szó, hanem bolsevizmusról; naponta politikusok tömege vendégeskedik a palotában s az egyetlen beszéd tárgy: Oroszország. És helytelen volna azt mondani, hogy Lockhart többet tud erről, mint a brit kormány tagjai: ő az egyetlen, aki tud valamit. Bármily szeretettel, tisztelettel beszél is könyvében főleg Milner lordról, a brit imperializmus e híres, ugyancsak most nemrég elhalt vezéralakjáról, aki «oly előnyösen vált ki alaposságával az általános tudatlanság közepette», mégis látjuk, hogy ő se volt kivétel, ő se gondolt mást, mint hogy a Lenin és Trotzky uralma múló jelenség, melynek kár volna túlzott jelentőséget tulajdonítani. Általában az a hit gyökeresedett meg a fejekben, hogy a két bolseviki vezér nem egyéb, mint álruhába öltözött német vezérkari tiszt, aki a bolsevizmus címén csak német imperialista célokért küzd orosz földön! és még aki nem is adott hitelt e mendemondának, az se tudott a bolsevizmusban egyebet látni, mint a német érdekek szekeretelését. Lockhart számára hamarosan új fordulat jött azzal, hogy Milner bemutatta Lloyd Georgenak s egy politikai misszió élén kiküldték a 30 éves volt alkonzult Moszkvába.

A könyv lélekzetelállítóan érdekes fejezetei itt kezdődnek. A missziót a bolsevikiék szívesen látják; ahhoz képest, hogy minő felfordulás, káosz uralkodik, mondhatni semmi nehézségük nincs abban a tekintetben, hogy kényelmes elhelyezkedést találjanak, mely megfelel a küldetés hivatalos jellegének. Lockhart naponta érintkezik Trotzkyval, aki lekötelezően európai modorban foglalkozik vele; Leninnel is elég gyakran találkozik és érdekes, hogyan írja le a két diktátort. A szerző nem rokonszenvez a bolsevizmussal, elfogulatlanul írja meg élményeit, megfigyeléseit. A népbiztosok napi 16 órát dolgoznak; közben még Moszkvában sokban a régi könnyelmű élet folyik; igaz; az anarchista csöcselék (melyet később a cseka tüzzel-vassal kiirtott), számos főúri palotába befészkelte magát, de nagyjából azért az orosz úri osztály még élvezi az életet, pénz, pezsgő még van bőven, s közben a burzsoázia várja a németeket, mint remélt, áhitott megmentőket, akik majd kiverik a proletárdiktatúrát. A könyv számos népbiztos eleven portréját adja, így elsősorban Leninét s Trotzkyét. «Trotzkynál», mondja Lockhart, «reményem lehetett arra, hogy hiúságán keresztül hatni tudok rá; Leninnél soha. Őt legfeljebb talán csak humorérzékén keresztül lehetett volna megnyerni, mely rendkívül fejlett volt.» Amikor Lenin és Trotzky együtt fogadták, Trotzky meglepően hallgatag volt és Lockhart úgy érezte, hogy «egy bolha sem tudna kevésbé hatni Leninre», mint híres népbiztos-társa, aki pedig a maga nemében ugyancsak egyéniség volt.

A Lockhart vezetése alatt álló misszió nagy nehézségekkel küzdött. A feladat, mellyel kiküldték, az volt, hogy kontaktust létesítsen azokkal, akik az orosz kormányt kezükben tartják — és persze lehetőleg bírja rá őket arra, hogy folytassák a harcot a német seregek ellen, hogy ne hagyják cserben az antant-szövetséget. Ezt azonban már csak Londonban vélték lehetségesnek. A brest-litovszki béke már létrejött; igaz, volt még az orosz forradalmárok közt is egy párt, mely ádázul követelte a németekkel való harc újrafölvételét:

a szociálforradalmárok, akik egyebekben eleinte együtt működtek a bolsevikiekkel. De aztán hirtelen döntésre került a kérdés: Dora Kaplan, egy fiatal zsidó nő a szociálforradalmár párt megbízásából rálőtt Leninre, aki élet és halál közt lebegett. Ez oly terrort robbantott ki, hogy miközben Lenin öntudatlanul feküdt s úgy hitték, meg fog halni, 700 embert végeztek ki retorzióképen.

A Cseka börtönében.

Amikor Lenin visszanyerte öntudatát, első szava volt: Ne legyen terror! Az első izgalomban sokakat letartóztattak: ez lett sorsa Lockhartnak is, aki hirtelen a Cseka börtönében találta magát: a merényletben való bűnrészességgel vádolták! Ebből persze egy szó sem volt igaz, de az első napokban valóban nem lehetett tudni, mi lesz a brit megbízott sorsa; lázas sürgönyváltás indult meg London és Moszkva között, olyasmi is hírlett, hogy a legkegyetlenebbül megkínózták. A tény az volt, hogy a körülményekhez képest igen jól bántak vele fogsága alatt; Petersszel, a Cseka parancsnokával végül, amikor már a feszültség kissé enyhült, barátságos beszélgetésig jutott. Ezt a fanatikus kommunistát, akinek egyébként angol volt a felesége, már előbből ismerte és érdekes, hogyan küzdött most ebben a kérlelhetetlen pártemberben a mindenre kész forradalmiság az emberi érzéssel. Peters, amikor Lockhart ártatlansága már kiderült, egy alkalommal beszélgetve foglyával, mutatta neki a körmeit is, amelyek a cári börtönben elszenvedett kínzások nyomait viselték; végül pedig, amikor a brit ügyvivő sorsa eldőlt — a Londonban retorzióból elfogott Litvinovért fogják kicserélni — nagy szabadkozások közt megkérte: vinne magával levelet és holmi kis csomagot Londonban maradt feleségének!

Merő koholmány volt persze az, mintha Lockhartnak része lehetett volna a Lenin elleni merényletben; de egyebekben mégis elárulta a szovjet bizalmát: titokban beállt azok közé az orosz földön időző antant-diplomaták közé, akik az antantnak a Szibériából visszajövő cseh légiókkal s a dél-oroszországi fehérekkel szövetkező katonai akcióját pártolták, élesztgették. Még pedig meggyőződése ellenére; ő nem hitte, hogy ennek az akciónak értelme van; váltig szabadkozott ellene, végül azonban deferált az antantdiplomaták, főleg a francia követ részéről forszírozott álláspontnak. Ez volt az az akció, mely brit részről az ismert archangelszki s murmanvidéki expedícióhoz vezetett, amely a vérontáson kívül, mint tudjuk, nem járt egyéb eredménnyel. Azaz, még egyet eredményezett: azt, hogy a bolsevik terrorot rendszeresítette, állandósította. Történelmi nevezetességű az, amit Lockhart az «intervencionizmus» fejleményeiről ír. Ez a rész ad könyvének a személyes motívumok kikapcsolásával olyan jelentőséget, amely egykor a becses történelmi források közé fogja sorolni.